

Leon Płoszewski

Przegląd pism i not Towiańskiego z lat 1841-8

Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej 21/1/4, 332-345

1924/25

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Przegląd pism i not Towiańskiego z lat 1841—8.

Rok 1848 jest graniczny nie tylko w rozwoju działalności Towiańskiego, ale także w dalszych losach jego pism. Wydanie „Pism“ turyńskie, jedynie autoryzowane, dokonane przez wyznawców i właściwie dla wyznawców, obejmuje niemal wyłącznie pisma i noty późniejsze. Z wcześniejszych wiele wydano uprzednio w „Współdziale Adama Mickiewicza w sprawie Andrzeja Towiańskiego“, co wywołało protest Falkowskiego w imieniu uczniów Mistrza.

Wolę ich należałoby bezwzględnie uszanować, gdyby nie to, że w tym właśnie, pierwszym okresie towianizm wkraczał w życie publiczne emigracji, przez co stał się niejako własnością publiczną, i gdyby nie to przede wszystkim, że związał się z rozwojem duchowym i działalnością Mickiewicza tak ściśle, iż znajomość pism Towiańskiego z tego czasu stała się niezbędną dla głębszego poznania Mickiewicza. Celem wydawcy „Współdziału“ było właśnie oświetlenie Mickiewicza, ogłosić chciał tę tylko część materiałów, które uważał za konieczne, choć pod tym względem niezawsze zachował konsekwencję. Wszelka krytyka tego wydania, łatwa dziś, po półwiekowym postępie nauki, musi pamiętać o wyjątkowych trudnościach wydawcy, który miał przed oczyma nieprzebrane mnóstwo odpisów, „not“, „dzienników“, autografów.

Przez lata całe było to jedyne źródło do poznania mickiewiczowskiego — jeżeli tak można powiedzieć — okresu towianizmu. Dopiero później, w znacznych odstępach czasu, przybierały nowe źródła w publikacjach Nehringa, Rawity-Gawrońskiego i ostatnio Szpotańskiego, którzy ogłosili nieznane pisma i noty.

Od 1898 r. towianiści wznowili we Włoszech działalność wydawniczą i po zbiorach dokumentów i świadectw przysła kolej na korespondencję i pamiętniki poszczególnych braci; nie znosi się jednak — o ile wiemy — na wydanie wcześniejszych pism Towiańskiego.

W tym stanie rzeczy wypada zorjentować się w materiałach nieogłoszonych, aby określić ilościowy choćby stosunek pism znanych już do nieznanych i przyjąć jakieś wytyczne dla

przyszłych publikacji, w których nie powinno już być dotychczasowej przypadkowości.

Materiały te znajdują się obecnie w dwóch miejscach: w Muzeum Mickiewicza i w Muzeum Narodowym w Rapperswylu. Oprzemy się na zbiorach Muzeum Mickiewicza. Ponieważ tamtejsze autografy Towiańskiego zostały w ostatnich czasach zbadane przez St. P. Koczorowskiego, który według nich poprawił i uzupełnił część pism, ogłoszonych we „Współdziale“, przejrzymy kopje zbiorowe czyli tzw. „notatniki“ braci.

Były one dwojakiego rodzaju: w jednych przeważały pisma Towiańskiego do Koła i do braci, w drugich — noty braci, zawsze prawie przejrane przez Mistfza i dopiero za jego aprobatą udzielane innym do przepisania.

Do pierwszej grupy należą:

Notatnik Eustachego Januszkiewicza¹⁾ (*J.*), według adnotacji ręką Władysława Mickiewicza: „z papierów po ś. p. Adamie Mickiewiczu“, zdekompletowany, zawierający pisma i słowa z lat 1841—6 (do marca).

[W obecnym stanie do karty 152, in 4°; w tem brak kart 17 (m. i. 130—9), 14 kart niezapisanych, 11 innego formatu, pismem mniej starannem, później włączonych.]

Notatnik Alexandra Chodźki (*C.*), również zdekompletowany, z lat 1841—2, 4—6.

[Zeszytiki kilkukartkowe 8°, częściowo zszyte w 3 grupach: a) fragment liczbowanego karnetu od str. 76—131, obejmujący koniec not z 1841 i „Z lata Pańskiego 1842-go“ do listopada; b) nl. od maja 1844 do października 46; c) kopje pism francuskich z 1845, przywiezionych przez siostrę Alix (p. n.)]

Notatnik (*X*) 1841—1851.

[Zeszytiki 12-kartkowe w 2 serjach: 16 różnobarwnych oraz 9 białych. W ostatnim, ręką Biergiela: noty Stiecha z 1845 i Falkowskiego z 1862].

Z drugiej grupy najcenniejsze są:

„Notatki Braci, druki i pisma od Koła“ (*N.*), zawierające odpisy z lat 1841—6 (do marca).

[Rękopis: 529 stron + 5 niezapisanych 8·5 × 12·1, oprawny w skórę z wyciskiem złotym na grzbiecie. Pismo bardzo staranne, kaligraficzne. Na końcu „Spis i porządek rzeczy“.]

¹⁾ Nazwiska podane przez nas na podstawie pisma; tylko „Notatki Braci...“ mają tytuł spółyczesny.

Noty S. K. (SK.) — czerwiec-listopad 1843. (Nazwiska ani pisma nie mogliśmy zidentyfikować. Brata z inicjałem takim nie było).

[Karnet oprawny w skórę z wyciskiem na grzbiecie S. K., zapisanych tylko 19 kart¹⁾.]

Odrębny charakter ma zbiór, zatytułowany później:

„Pisma A. Towiańskiego, K. Różyckiego i in. z lat 1841—7“ (TR.), zdekompletowany, zawierający obecnie pisma z 1841, 6—7, w tem wiele pism Różyckiego.

[Fragmenty notatnika, przeznaczonego zapewne na spalenie, o czem świadczy nadpalony grzbiet i część kart uszkodzonych. Ocalało 102 kart, złączonych później fałszywie. Akty z 1841 rozpoczynają się kopją „Biesiady“ (zachował się jej koniec), a więc notatnik rozpoczęto później, skoro „Biesiada“ stała się znaną dopiero w 1843. Powstał on zapewne dopiero po rozłamie towianistów i należał do koła Różyckiego.]

Wiadomo, z jakim pietyzmem przepisywano słowa Mistrza²⁾, to też notatniki owe są wiarygodne i w razie potrzeby mogą zastąpić zaginione oryginały, tem bardziej, że szereg pism (przedewszystkiem pism do Koła) występuje w paru kopjach, niemal zawsze zupełnie zgodnych.

Notatniki posłużą nam najpierw do skontrolowania i wyjaśnienia zbiorów dotychczasowych.

Na podstawie nagłówków w kopjach można określić bliżej następujące pozycje „Współdziału“:

II. 174—5. — Nowa droga Brata Józefa (Słowa Mistrza napisane w pugilarisie J. Strupińskiego). Nanterre, 20 maja 1842. — *J. C. X.*

I. 26—7. — Słowa Mistrza dla Koła zostawione u Br. Adama w chwili oddalenia się Mistrza z Paryża w miesiącu czerwcu 1842. — Paryż, 15 czerwca 1842. — *J.* = Noty o stykaniu się z Francuzami. — *C.*

34—6. — W końcu lipca 1842. Br. Ferdynand po pożegnaniu Mistrza w Senlis przywiózł od niego te słowa. — *J.*

¹⁾ Na 19 v. bezpośrednio po nocie z 18 listopada dopisek Mickiewicza: „3 septembre. Br. J. nie zapał (?) się łaski, nie krzyknął: „Panie, nie godzin jestem“. Póki nie (?) wyrwie ducha S., ducha buntu i pokusy, nie zwycięży go, osłabnie“. Dopisek ten może pochodzić z września 1845 i odnosić się do br. Jeżewskiego, o którego kryzysie duchowym donosił wówczas Mickiewicz Towiańskiemu. „Duch S.“ byłby to duch Seweryna Pilchowskiego. (Z września 1844 nie mamy listów Mickiewicza).

²⁾ Sprawę tę przedstawili już Nehring i Pigoń. Oto przykłady: w *X.* zgodność jednej kopji z oryginałem stwierdzają podpisami Goszczyński i Gierycz. W *N.* kopja not Szerleckiego zaznacza podkreśleniem dopiski Towiańskiego przy przeglądaniu oryginału.

42—3. — 1842 października 1, przywiezione przez Br. Gierszona i czytane na Kole 14 października. — *J.* [fragmenty].

73—4. [St. P. Koczorowski poprawił datę według autografu na 30 października i list uzupełnił. Według *J.* list przywieziony przez Ferd. Gutta i odczytany w wyjątkach przez Br. Adama na zebraniu ogólnem 6 listopada (punkty 2 i 3).]

II. 188. „Ton do modlitwy“ — *J.* zaznacza „z listu M[istrza] do Br. Ferd[ynanda] G[utta] z Bruxelli“.

I. 77—9. Oba pisma — według *J.* — „czytane były na Kole 17 marca“, a więc na owem ważnem zebraniu, opisanem przez Goszczyńskiego.

II. 20—2. — Pismo z datą (1846?) — w *J.* ma datę 22 lipca 1843. Tekst francuski: Extraits § 10, z datą 1845!

193—4. — „Dla R“ = Słowa Mistrza dane Br. Mik. Kamieńskiemu dla Rottermunda. — *J.*

237—9. — Appel aux frères: Alix, Emile et Théodore. — *J.*

59—60. Do G. = Do braci o Karolu Gregorowiczu. — *TR.*

92—4. Do siostry *** = O Małżeństwie do siostry Heleny. — *TR.*

[Pismo to zwrócone do Heleny Jundziłłówny, narzeczonej Alexandra Chodźki, który także otrzymał równocześnie pisma w sprawie małżeństwa.]

247—253. Do M. = Nota Bratu Janowi Milewskiemu — *TR.*

264—271. „Z rozmów z Andrzejem Towiańskim spisane w 1844 przez Felixa Wrotnowskiego“.

Są to noty nie Wrotnowskiego, lecz Stefana Zana z majalipca 1844, z których część ogłosił później Nehring (XI). Tekst pełny — w *N.* Kopja Wrotnowskiego obejmuje noty z 31 maja (= Nehring), 4 wersety z nieogłoszonych not czerwcowych („Szwajcarzy żadnego budzenia a człowiek nie puszcza“.), dalej z 2 czerwca (= Nehring) aż do słów: „kto przyjął duchem, spełnić musi“, następnie dalszy ciąg notat czerwcowych nieogłoszonych i lipcowych Zana i Falkowskiego z 6, 7, 11, 13 lipca.

„Współudział“ był zaczerpnięty z różnych źródeł. Inaczej postąpił Nehring, który rozporządzał tylko jednym „notatnikiem“, notatnikiem Stefana Zana i z niego kilka pism i not ogłosił. Porównanie tych tekstów z notatnikami wyżej omówionemi obniżyć musi znaczenie tej publikacji.

Przejdziemy kolejno jej części.

I. „Z notat br(ata) Szerleckiego“. — *N.* zawiera tekst znacznie dłuższy pt.: „Notatki brata Szerleckiego w Bruxelli 26 do 2 maja 1843“. Tekst Zana jest tylko skrótem, podaje przeważnie tylko dopiski własnoręczne Mistrza na notatkach Szerleckiego, (które w *N.* są podkreślone). Ustępy od słów:

„Kraina ducha...” należą do innych notat. — Z dalszej, nieogłoszonej części urywek wszedł do *Extraits* (§. 7). Czy ustęp, ogłoszony świeżo przez Pigońa z notat Szerleckiego z 3 maja, jest i w *N.*, nie mogłem już sprawdzić.

II. Odezwa Towiańskiego występuje w wielu kopjach. (Podają one: „łączcie się ... z zastępami Pańskimi“, a nie „z następcami“, co według Zana przyjął Pigoń w „Wyborze pism i nauk Towiańskiego“).

Część dalsza: „18 sierpnia. W obecnej chwili...” jest określona dokładniej w *N.*: „Przestroga zanotowana przez Br. Eustachego J. przy odjeździe Mistrza z Paryża lipca 19. 1842“. Ta sama data w *C.* Reszta (str. 229—230 z wyjątkiem pierwszego zdania) jest dalszym ciągiem not A. Chodźki (p. n. VIII).

III. „Noty“ — jest to niepełny tekst pierwszej z nauk czerwcowych, również częstej w notatnikach. (Całość ogłosił S. Szpotański w aneksach do III tomu swej monografii o Mickiewiczu).

IV, VI, VII. — „Notatki Br. Leopolda Turowskiego z rozmów jego z Mistrzem w Bruxelli 13—15 marca 1843“. — *N.* (Co do tych not, trzeba je przyjąć w brzmieniu rękopisu samego Turowskiego, rękopisu ogłoszonego przez X. P. Smolikowskiego). W tekście Zana brak początku IV i dłuższego zakończenia VII.

V. — „Widzenie się i rozmowa Brata Eustachego z Mistrzem d. 18 czerwca 1843 na polach Waterloo w domu zwanym Ferme du Caillou ... i nazajutrz w jego mieszkaniu“. — *N.*

Tekst Nehringa podaje zaledwie czwartą część tych not. (Po 1 odstępnie str. 236 brak długich wywodów o jeździe do Rzymu, o odezwie do emigracji i t. d., — po 2 odstępnie: o Francji, Pierre-Michel'u. (Z opisu Nehringa wynika, że dokończenie to jest w notatniku Zana, gdzieindziej, na karcie 4, z którą nie wiedział, co począć). Noty Januszkiewicza są bardzo ważne. Fragmenty z nich weszły do *Extraits* (§ 29, 72, 73).

VIII. — „Notatki Br. Alexandra Chodźki w Bruxelli Maja 2—23, 1843“. — *N.* — Dalszy ciąg tych notat ogłoszony jest na str. 229—230 (od słów: „Są to zasady...“). U Nehringa brak końca.

IX. — a) „Z notatek Br. Kamińskiego w Bruxelli w mscu listopadzie 1842 r.“ oraz b) „Słowa Mistrza, notowane przez Br. Kamińskiego w Bruxelli w listopadzie 1842 i 30 lipca 1843“. — *N.* (lipcowe również X.).

Tekst Zana bezładny. Odstępy 1—5 to notatki listopadowe, po nich mają nastąpić 4 ostatnie: Słowa podyktowane przez Mistrza. Brak drugiej, dłuższej części not listopadowych. Część środkowa to notatki lipcowe.

XI. — Podobnie w innych notatnikach.

Jak widać z tego, instrument był niestrojny. Notatnik Zana zdekompletowany oprawiono w błędnym porządku kart,

co wprowadziło w błąd tak sumiennego wydawcę¹⁾. Że zaś Zan wiele not tylko streszczał, opierać się na jego tekstach (zwłaszcza I, V) jest czasem niebezpiecznie. Najlepsze teksty odpowiednie zawiera *N*.

Teraz dopiero zestawimy pisma i noty nieogłoszone, w układzie chronologicznym²⁾. Uwzględnimy również pisma braci, objęte owemi notatnikami, pozostające najczęściej w ścisłym związku z sąsiednimi słowami Towiańskiego i stanowiące widocznie wspólny „kapitał“ duchowy. (Rzecz ciekawa, że niema w nich przemówień Mickiewicza, podczas gdy *TR* pomieszczać będzie obok pism Towiańskiego liczne pisma „Brata Wodza“).

1842.

Niektóre słowa i prawdy przez Mistrza pojedynczym braciom udzielone. W miesiącach maju, czerwcu i lipcu 1842. — *N*.

[Myśli luźne.]

Ton do Francuzów (Słowa podyktowane przez Mistrza w Kole). — 11 lipca 1842. — *J. C.* (= Do Braci Francuzów). „Mówić im, że: Napoleon jest bohaterem prologu...“.

[Znane w przekładzie francuskim = Extraits § 9. W. II, 300.]

Słowa zapamiętane i przywiezione Braciom przez Br. Rama z jego rozmów z Mistrzem w Bruxelli w październiku 1842. — *N*.

Słowa przywiezione z Bruxelli w listop. 1842 przez Br. M[ichała] Kam[ieńskiego.] — *J*.

[Extraits § 54.]

[List do poszczególnych Braci] 27 listopada 1842. — *X*.

[W liście do Mickiewicza (W. I, 55) Towiański wspomina o tym liście jako o „odpowiedzi dla Braci“. Z tego samego dnia drugi list: do Koła (= W. I, 59—61).]

¹⁾ Objasnienia do tekstów Nehringa: str. 240 (S. B.) = Słowo Boże. 241, wyraz nieczytelny — fantom. 251. Idzie od Napoleona. — *N*: Zwracając się od portretu Napoleona. — Przy sposobności zwracam się do czytelników z prośbą o ewentualną wiadomość, gdzie notatnik Zana obecnie znajduje się (za łaskawym pośrednictwem redakcji P. L.). Niema go ani u spadkobierców W. Bełzy, ani w Ossolineum. Czyżby pozostał w papierach Nehringa?

²⁾ Możliwe, że niektóre urywki odnajdą się w tzw. „Kartkach“ (Pisma A. T., t. III). Tytuł najdokładniejszy według pierwszego z wymienianych notatników. W klamrach tytuły dodane przez nas. Gwiazdkami wyróżnione pisma braci.

Słowa M[istrza] o służbie Br. Rom[ualda] J[anusz-kiewicza] w kościele ś. Rocha, d. 25 grudnia 1842 (z listu M. do Br. Ferd. G[utta] z Bruxelli). — *J.*

1843.

Słowa M. przywiezione przez Br. Gustawa S[iegfrieda?] z Bruxelli w styczniu 1843. — Bruxella, 1 stycznia 1843. — *J.* Dla Brata Kazimierza, K. — Dla Brata Leopolda T[uirowskiego] [nadto do Brata M. i Brata Nepomucena.]

Paroles du Maître dictées au Frère Théodore pour le cercle de Tilly. — Bruxelles, 2 Mars 1843. — *J.* część: *SK.*

[Nota obszerna i ważna o zasadniczych ideach sprawy Bożej i o jej stosunku do „Dzieła Miłosierdzia“ Pierre-Michel'a.]

Lettre du Maître à P[ierre] M[ichel] — 16 marca. — *J.*

[O liście tym mieliśmy wiadomość w liście do Mickiewicza z 14 marca. Data w kopji prawdopodobnie błędna.]

Słowa Mistrza dla Brata Cyprjana Mierzw[ińskiego] — w marcu ... dane z Bruxeli — *J. X.* (— 15 marca).

Dla Brata Leopolda Tur[owskiego] słowa własnoręczne M. z 16 Marca 1843 w Bruxelli. — *J.*

[= Extraits. § 12.]

Wyjątek z listu M. do Br. Ferdynanda, o stosunku Br. Cypr. Mierzw[ińskiego] do Koła, udzielony braciom pierwszym dni kwietnia. — *J.*

Do Brata Jana Nepomucena [Rembowskiemu]. — 25 marca — *J. X.*

Napis przy obrazie Ś-go Jana ofiarowanym Kołu fr. — 25 marca. — *J.*

* List Br. Alexandra Chodźki do Br. Adama z Bruxelli kwietnia 27, 1843 (udzielony siódemkom) — *N.*; urywek: *X.*

[Relacja z rozmów Mistrza z Chodźką i Szerleckim, mniej ważna wobec istnienia dokładnych not. W papierach Chodźki zachowały się pierwsze zapiski (ołówkiem) z tej rozmowy.]

Słowa Mistrza w liście do Br. Ferdynanda o wysileniu narodu podczas Konstytucji 3 Maja [Maj 1843] — *N.*

Do Koła — [23 maja] — *J.* — W *N.* tytuł: „Słowa spisane przez Br. Alexandra Chodźkę dla Koła i za powrotem z Bruxelli udzielone siódemkom — w sobotę 27 Maja 1843“. Ponieważ pismo Mickiewicza „Do siódemek“ z 27 maja

okazuje się komentarzem tego listu, ogłaszam go według kopji:

„Bracia! jeszcze wytrzymania nam w tonie naszym, bez jawienia tonu w pełnym czynie naszym jako wyrazie miłości naszej. Żołnierz w gotowości chowa ogień na punkt przeznaczony i służy, bo w pokorze służy.

Czekajmy hasła najwyższego Szefa sprawy; bez hasła czynić nie będziemy.

W tonie ducha swego, nie w tonie żółci, krwi swej, Zastęp Pański służy Sprawie Pańskiej.

Żółć, krew i wszystko człowiecze zgina się tu do tonu ducha, ton ducha podnosi, a Ramie Pańskie z zastępem Pańskim“.

[Tegoż samego dnia podyktowane zostały Chodźce:]

Odpowiedź M. na list Br. Nep. — *J.*

Odpowiedź M., dana Br. Bońk[owskiemu] na list jego — *J.*

Słowa M. dane Br. Szweycerowi w Czerwcu do pugilaresu ofiarowanego przezeń Br. Goszcz. — *J.*

Bratu Szweycerowi przed d. 18 czerwca w Brukseli — *J.*

[= Extraits § 13.]

Odpowiedź Mistrza Bratu Stiechowi przywieziona ustnie przez Brata Seweryna Goszczyńskiego. d. 30 czerwca — *N.*

[Z tegoż samego dnia, również „przywieziona przez S.... G....“. „Odpowiedź Mistrza Bratu Janowi Ramowi“, ogłoszona przez Rawitę-Gawrońskiego z datą 20 (?).]

Le ton pour Waterloo donné le 6 Juillet 1843 à Bruxelles à Emile, Edouard, Elise. — *J.*

[Tekst pełniejszy ogłoszony w Extraits. § 8.]

Rodzina Bournier'ów w czasie swego pobytu u Mistrza otrzymała jeszcze następujące pisma francuskie (*J.*):

Błogosławieństwo. 8 Juli 1843.

Idea dla Fr.: co jest ton — Idées fondamentales données à Emile, Edouard, Elise — 9 Juillet 1843.

Notre devoir dans la Sainte Cause — 9 Juillet 1843.

Au Cercle Français — 9 Juillet 1843.

[Przemówienie francuskie] — 30 lipca. — *SK.*

[Zapewne do Teodora Fouqueré, który wtedy był w Brukseli.]

[Przemówienie francuskie] — 14 sierpnia. — *SK.*

Notaty ze słów Mistrza do Brata Bońkowskiego w miasteczku Kehl nad Renem sierpnia 23 — *N.*

Do Br. Lud. Nabelaka. Lausanna 18 września — *X.*

1844.

[O Sakramencie] — 3 kwietnia. — *X.*

Błogosławieństwo Mistrza z powodu ślubu Br. Teod. Ernesta Rutkowskiego z P-ną Marie Lemoine. 17 kwietnia. — *X.* (Tekst francuski — *J.*)

Notatki Brata Ernesta Rutkowskiego z rozmowy z Mistrzem w Solurze, w dniach 1, 3, 4 Maja 1844. — *N. X.*

Do Brata Szerleckiego — 10 czerwca. — *J. X.*

Notaty Br. Zana zebrane w miesiącach czerwcu i lipcu 1844 podczas jego bytności u Mistrza w Solurze. — *N. X.*

[Początek drukowany w W. II, 266—271, jako noty Wrotnowskiego, z opuszczeniami i wtrętami z innych not.]

Notatki Br. Stanisława Chodźki przywiezione z Solury 4—12 września — *N.*

[Noty Edw. Gericza, Stanisł. Chodźki] — wrzesień. — *X.*

Dla Braci A. i St. Chodźków — 14 września. — *X.*

O małżeństwie Bratu Stanisławowi Chodźce — 14 września. — *X.*

[Instrukcja dla Rama w sprawie oddania listu Rotzylidowi — 1 października.] — *J.*

Ślub Polaków na grobie Kościuszki uczyniony, w grobie i na miejscu skonu Kościuszki złożony. — 15 października. — *J. X.*

[List do p. Thomasse, właścicielki domu, w którym Kościuszko mieszkał.] — *J. X.*

[Oddanie tych pism opisuje R. Januskiewicz.]

[List o małżeństwie A. Chodźki] — 17 paźdz. *C.*

Pismo dane S. Alix i Teodorowi w Solurze przed ich odjazdem dnia 6 Nov. — *J.*

Pismo Mistrza dla Br. Seweryna Pilchowskiego — 22 listopada. — *X.*

Écrit du Maître sur la soeur R. — Décembre. — *J.*

Widzenie się z Mistrzem Brata Michała Chodźki w Bâle, 20 i 22 grudnia. — *N.*

1845.

Pismo czytane przez Brata Michała Chodźkę na Zgromadzeniu Braci 1 stycznia 1845 po jego powrocie od Pana. — *N.*

[List do Brata Teodora i Siostry Alix] — 13 stycznia. — [Część. — *J.*]

Odpowiedzi na pytania Br. Romualda z Bazylei. Baden, 11 lutego. — *J.*

Słowa Mistrza przywiezione przez Br. Ferdynanda. — 20 lutego. — *J.*

Do Siostry Ksawery — Einsiedeln. 4 marca. — *J. X.*

* Akt Koła w odpowiedzi na wyzywy Mistrza z Einsiedeln Marca 11 i z Richterswil 25 kwietnia 1845 i 1 Maja 1845 przez Stróżów siódmek Urzędowi złożony. — *N.*

Dla Brata Romualda Januszkiewicza. — 14 czerwca. — *X.*, — 12 czerwca. — *C.*

Notatki Brata Wacława Stiecha z rozmów jego z Mistrzem w Zurich 18—25 kwietnia. — *N.*

Do Brata Seweryna Pilchowskiego. 10 lipca. — *X. J. C.*

Dla Romualda Januszkiewicza. Lipiec. — *X.*

Do Br. Romualda J[anuszkiewicza.] 5 sierpnia. — *J.*

Słowa Mistrza przywiezione przez Br. Dominika I[wanowskiego]. Bazylea 16 sierpnia. — *J. C.*

* Głos Brata Dominika Iwanowskiego do Braci, czytany przez niego na schadzce braterskiej d. 21 sierpnia. — *N. C.*

Do Br. Michała Szwejcara 22 września. — *J.* (Udzielone braciom 23 grudnia). — *C.*

Notatka Brata Michała Szwejcara z tego co słyszał od Pana podczas uroczystej procesji w Einsiedeln 25 września. — *N.*

W jesieni byli u Mistrza przez dłuższy czas Bournier, Fouqueré i Alix. Mistrz prowadził z nimi ważne rozmowy i miał nadzieję ostatecznego połączenia Kół francuskiego i polskiego. Układał dla nich wiele pism, które potem siostra Alix zawiozła Mickiewiczowi. Oryginały złożono w Urzędzie, braciom pozwalano je kopjować. „Registre des Écrits envoyé par le Maître à la soeur Alix“ (rps.) obejmuje 15 pism, wśród tego przekłady obu Biesiad (ze Skrzyneckim, i z Bratem Karolem), listu do Papieża, listu do Szwajcarów i t. d. 9 pism odnosi się do owego okresu, zachowały się one wszystkie w kopji Chodźki, a niektóre także w kopji Januszkiewicza.

Appel donné à la soeur Alix avec la médaille, le 25 septembre. Einsiedeln.

Appel à la soeur Alix sur la grande ligne de Dieu, 10 octobre. Richterswil.

Appel aux Frères Français et Polonais, le 29 octobre. Zurich. [Polski tekst *W.*, 301—2.]

Appel aux Frères pendant le Banquet du 4 novembre.

Appel aux Frères après le Banquet du 4 novembre.

Appel aux frères Alix et Edouard, le 30 novembre.

Appel aux frères après le Banquet du 30 novembre, le 1 décembre.

Appel aux frères avec la communication du Banquet du 1 octobre, le 1 décembre.

Appel aux frères Alix et Edouard et aux frères de la première septaine française, le 7 décembre.

[Pismo najważniejsze, trzecia z rzędu „Biesiada“, jako wytyczna dla Koła francuskiego. O tem wzmianki we „Współdziale“.]

* [3 wiersze Karoliny Towiańskiej, ofiarowane bratu Karolowi — październik-listopad.] — *J.*

[Bratu Karolowi] — 12 listopada. — *J.*

* Notatki z tego, co brat Bolewski mówił na schadzce braterskiej po powrocie swoim od Pana. 15 grudnia. — *N.*

1846.

[Lettre à la soeur Alix] — 13 stycznia. Część w *C.*

[Kopja cała osobno. List w związku z pobytem Alix u Mistrza i jej zachowaniem się po powrocie do Paryża.]

Noty spisane przez Br. Eustachego z rozmowy z Mistrzem dnia 12 lutego ... w Zurichu. — *J.*

* Odezwa Brata Wodza do braci w kraju — 20 lutego. — *X. N. TR.*

* List Anny Guttowej do Karola Kołakowskiego — 26 lutego. — *TR.*

[Pismo o pierścieniu] — 2 marca. — *J.*

[O pierścieniu otrzymanym od br. Teodora Fouqueré. fr.]

Wyjątek z listu Brata Eustachego z dnia 8 marca — co do wypadków w Polsce. Słowa Mistrza — *N. X.*

Nota Bratu Karolowi o Bratu Erneście — 18 marca. — *TR. J.*

Nota Bratu Eustachowi Januszkiewiczowi — 27 marca. — *TR.*

[Streszczenie słów o służbie emigracji] — 28 marca. — *J.*

Odtąd kopje *TR.*:

* Słowa przysłane do Urzędu przez Brata Wo-

dza, otrzymane w Paryżu 8 kwietnia. — Zurych 5 kwietnia. — (także X).

Do Koła o spowiedzi — 8 kwietnia.

Słowa w pulariesie siostry Celiny zapisane — 4 października.

* Pismo od Braci [do siostry Celiny] — 8 października.

* Słowa Brata Wodza pod krzyżem białym. — 13 paźdz.

* [Przemówienie siostry Karoliny i br. Emila Bournier] — b. d.

O Pojedynku. List do Brata Karola — 15 paźdz.

Do Braci o Leonie Rymarkiewiczu — 25 paźdz. (także X).

Do Leona Rymarkiewicza — 26 paźdz. (także X).

* List siostry Anny do siostry Celiny — 1 listopada.

O Bracie Stiechu do Brata Karola — 6 grudnia.

* Powinszowanie Nowego Roku Kołu od Brata Karola — 28 grudnia.

[Na to odpowiedź Koła i Mickiewicza z 1 stycznia 1847.]

1847.

[w notatniku *TR.*]

* Z listu Brata Karola do H. P. — 7 stycznia.

Do Brata Wacława Stiecha — 16 i 17 st.

Odpowiedź Bratu Stiechowi — 18 st.

Wyjątek z listu do Brata Karola — 28 st.

* List Brata Karola do syna Brata Stanisława — 4 lutego.

Nota Bratu Wacławowi Stiechowi — 8 lutego.

* List K. Różyckiego: Stan B-ta Stanisława Różyckiego — 16 kwietnia.

O Małżeństwie do Brata Alexandra Chodźki — 31 maja.

O Małżeństwie drugie pismo — 14 czerwca. (także X).

* List Brata Karola do Brata Kołyski — 4 lipca.

Nota Bratu Adamowi Kołysce. — 9 sierpnia.

Kilka słów z powodu ofiarowanego zegaru — 21 sierpnia = W X.: Odpowiedź Mistrza dana braciom z nad Wisły przy ofiarowaniu zegara przez siostrę Amelję w imieniu braci — 22 października.

* Rejestr pism złożonych przez Brata Karola Prezydentowi miasta Miluzy dnia 7 września.

[Akcję Różyckiego w Miluzie przedstawiają: „Quelques actes et documents concernant A. Towiański et la France“.]

Nota Bratu Franciszkowi — 9 września.

O wychowaniu dzieci. Do siostry Amelji. — 14 października. — X.

O służbie dla brata F. — 27 października.

1848.

[w notatniku X.)

O Małżeństwie do Brata K. — 17 lutego.

O Małżeństwie do Siostry W. — 18 lutego.

Idea o chrzcie świętym — 9 marca.

[Noty X. zawierają nadto z lat następnych: noty Nabelaka z 11 kwietnia 1850 i tegoż noty p. t. Ton piśmiennictwa chrześcijańskiego (b. d.), noty o pokucie — ks. Duńskiego (5 marca 1851) „W dzień pogrzebu Brata Nap. Wysockiego“ (24 września 1850) i ręką Biergiela noty Falkowskiego „Z powodu przepatrywania widoków morza“ (1 września 1862).]

* * *

Tak więc nieznanych pism Towiańskiego okazuje się nadspodziewanie wielka ilość. A nie jest to jeszcze wszystko, bo w zbiorach rapperswylskich znajdują się z pewnością uzupełnienia, choć nie mogą już one być liczne.

Są wśród nich urywki parowierszowe, (czasem właśnie ważne), są i długie wielostronicowe wywody. Niema możności, a zapewne niema i potrzeby wszystkich tych pism wydawać, niema potrzeby, bo — jak wiadomo — Mistrz w pewnych okresach te same zagadnienia wobec różnych braci omawiał i... „z pomiędzy drzew nie byłoby widać lasu“. Należałoby jednak pomyśleć o dokonaniu wyboru, obejmującego wszystkie odezwy, pisma do Mickiewicza i do Koła (znane już przeważnie ze „Współdziału“) oraz ważniejsze pisma i noty do poszczególnych braci, z dokładnym przeglądem treści pism pominiętych. Układ chronologiczny wyjaśni ewolucję pojęć Towiańskiego w niektórych dziedzinach, a zarazem rodzenie się nowych zagadnień, stopniowe przesuwanie się od działalności na arenie publicznej w głąb życia duchowego i t. d.

Zbiory dotychczas wydane dają na to tylko połowiczną odpowiedź, tak w dziedzinie historii zewnętrznej jak i wewnętrznej towianizmu. W zakresie pierwszej, dopiero włączenie pism nieznanych oświetli np. zmianę taktyki wobec emigracji w r. 1843, przeniesienie punktu ciężkości na Koło francuskie.

z którym związano nadmierne nadzieje, stosunek do Pierre Michel'a i udział jego wyznawców i t. d.; a nie są to tylko szczegóły „anegdotyczne“, bo pociągną one za sobą doniosłe skutki: i potężny „wyzyw do Francji“, jakim jest kurs czwarty Prelekcyj, i potem — skutek nowych zmian — przyczynią się do rozłamowi Koła.

Udostępnienie pism nieznanych konieczne jest także wobec rozwoju badań analitycznych nad myślą Towiańskiego. Weźmy dla przykładu najświeższe, bardzo cenne studjum S. Pigonia: „Chrystologia A. Towiańskiego“, omawiające narazie okres brukselsko-paryski, ale zaznaczające już i dalszą ewolucję zagadnienia. Co do tej kwestji znajdujemy w Biesiadzie francuskiej (z 1 grudnia 1845) myśli frapujące: Mojżesz, Napoleon i Kościuszko występują tam jako części Jezusa Chrystusa¹⁾, pojęcie skądinąd nieznanne.

Wydanie turyńskie „Pism“ ukazuje nam myśl Towiańskiego jako rzekę, szeroko i spokojnie toczącą swe fale ustalonem już korycie i kierunku. Ale przedtem musiała ona przyjmować dopływy, rosnać, walczyć z zaporami, jedne zwyciężać, inne okrążyć, żłobić sobie nowe koryta. Ten właśnie okres towianizmu, okres dramatyczny, zobrazowany jest w pismach i notach z lat 1841—8.

¹⁾ „l'étendard de Jésus Christ et de ses parties, de ses serviteurs sur la ligne de Dieu, Magistrats de la pensée de Dieu sur la terre“ „soldats de Jésus Christ et de ses parties, de ses serviteurs: Moïse, Napoléon, Kościuszko“. (Parokrotnie!) C.

Warszawa.

Leon Płoszewski.